

VOORDRACHT

EVOLUTIE

ECOLOGIE

Tao, Teilhard en Ecologisch denken

1986, Theologische Faculteit Tilburg

Het onderwerp van deze lezing zal behandeld worden vanuit de gedachtegang van Teilhard de Chardin. Van daaruit zullen verbindingen worden gelegd met enerzijds oosters denken in taoïstische filosofie en anderzijds nieuw westers denken in natuurwetenschappen en psychologie. Deze beschouwingen leiden tot de conclusie dat ecologisch bewustzijn een hoge prioriteit dient te krijgen in het menselijk denken en handelen in de huidige fase van het evolutieproces van onze aardbol.

Bij de aanhef van deze voordracht wil ik er graag op wijzen dat ik noch filosofisch, noch theologisch, noch natuurwetenschappelijk geschoold ben en de laatste 40 jaar heb geleefd in een klimaat van technologie en management, soms gekarakteriseerd als de harde, resultaatgerichte sector. De belevenissen in die wereld vormen voor mij de drijfkracht om bij te dragen tot de ontwikkeling van nieuw denkkaders. Denkkaders van waaruit een verruimd bewustzijn van de mens en de mensheid kan ontstaan dat een grotere kans maakt de wereld haar evolutieproces te laten voortzetten dan naar mijn mening met de huidige instelling mogelijk is. De behandeling zal het karakter van een overzicht en niet van gedetailleerdheid hebben.

Laat ik beginnen met enige wezenlijke aspecten van het denken van Teilhard aan u te presenteren in drie schematische illustraties. Het eerste beeld is een door mij zelf geschetste interpretatie van het evolutieproces zoals dat door Teilhard is beschreven en dat ik ook opgenomen heb in mijn recentelijk verschenen boek 'Tao, Teilhard en Westers Denken'. Van dit schema noem ik drie belangrijke kenmerken:

- In de loop van een +/- 16 miljard jaar geleden op gang gekomen evolutieproces zijn er vele sprongsgewijze overgangen geweest vanuit één bepaald systeem naar een geheel nieuw soort systeem. Dit gebeurde wanneer een zekere graad van grootte en complexiteit was bereikt. Een saillant en relatief eenvoudig voorbeeld daarvan is het 'systeem' atoom. Vanaf het relatief eenvoudige element waterstof met atoomgetal 1 ontwikkelden zich in dit systeem steeds grotere en complexere elementen, maar eindigde de reeks bij het element laurentium met atoomgetal 103. Grotere en complexere elementen zijn niet stabiel genoeg om te blijven bestaan. Daarna volgde de sprong naar het systeem molecuul, een transformatie naar een geheel nieuwe vorm en oriëntatie.
- Naarmate de complexiteit van de in volgorde ontstane

systemen verder toeneemt, neemt de bewustzijnsgraad van de systemen ook toe. Teilhard beschouwde bewustzijn als een zich van binnenuit bij toenemende complexiteit steeds duidelijker manifesterende eigenschap van alle materiële verschijningsvormen. Bij de mens, voor zover wij weten de meest complexe vorm van het systeem organisme, bereikt dit bewustzijn zijn meest geavanceerde manifestatie.

- Er is een richting, een intentie en een verfijning waar te nemen in het evolutieproces, waarbij de snelheid, de omvang en de onderlinge samenhang van het proces in de huidige fase een ongekende orde van grootte en complexiteit tonen. Deze fase hangt samen met het ontstaan van de mens en zijn zelf-reflecterende bewustzijn. Teilhard verbindt daaraan de verwachting dat een nieuwe sprong naar een nieuw systeem op handen is. Hij speculeert erop dat het systeem organisme zijn eindpunt van groei heeft bereikt in de huidige mens. Een volgende transformatie naar een super bewustzijn zal naar zijn mening leiden naar de eindfase van de evolutie in wat hij noemt het omegapunt, samenvallend met de parousia en de pleroma.

Een tweede illustratie die aansluit op de vorige is een grafiek van de hand van Teilhard zelf. Hij zet hierin op de y-as de lengtemaat in cm en op de x-as de complexiteitsgraad in aantal elementaire deeltjes uit. Zo komen we bij de zeer grote dimensies in het heelal en bij de zeer kleine dimensies in het subatomaire gebied en bij de zeer complexe dimensies bij de mens terecht. Ieder van deze gebieden blijken hun eigen wetmatigheden te hebben, zoals weerlegd in respectievelijk de relativiteitstheorieën, de kwantummechanica en moderne psychologie. Hoewel Teilhard alleen gevoelsmatig de onderlinge samenhang van deze gebieden veronderstelde, hebben Einstein, Pauli en Jung er bijna hun levenstaak van gemaakt om een samenhang wetenschappelijk te bevestigen. Het is bekend dat Jung met Einstein in Zürich, en later ook met Pauli, vele malen samenkwam en uit deze gesprekken inspiratie putte voor zijn onderzoekingen naar de functie en de plaats van bewustzijn en onderbewustzijn. Hij vermoedde een samenhang tussen onderbewustzijn en de kosmos. Hoewel een allesomvattende, universele 'masterplan'-theorie niet tot stand kwam in die tijd, is het toch jammer dat Teilhard zich niet in die kringen bewoog aangezien het zijn visie aanmerkelijk had kunnen verrijken.

Merkwaardigerwijs overleden Teilhard en Einstein op 8 dagen en 80 mijl afstand van elkaar, zonder elkaar ooit ontmoet te hebben.

Een derde illustratie van het Teilhard denken is heel eenvoudig en essentieel. Het geeft aan dat het accent van het medium waarin de evolutie van de aarde zich heeft ontwikkeld in de loop van de tijd verschoven is van de minerale wereld (de geosfeer), via de planten-dierenwereld (de biosfeer) naar de immateriële, geestelijke wereld (de door Teilhard genoemde noösfeer). Teilhard ziet de noösfeer als het belangrijkste verschijnsel in de evolutiefase van de huidige wereld.

Hij verwacht dat de mens en de mensheid van daaruit een nieuw verzadigingspunt teweegbrengen dat zal leiden tot een nieuwe sprong of transformatie in het evolutieproces. Deze transformatie houdt voor hem in een nieuw en verruimd superbewustzijnsniveau, een nieuw systeem met een mondiale dimensie.

Naar aanleiding van deze hoogst summiere samen-vatting van enige hoofdpunten van Teilhards visie zou ik een paar aanvullende opmerkingen willen maken.

- Teilhard beschrijft in zijn werken een proces dat een opbouwend karakter heeft, een richting heeft, een rol voor de mens weglegt en wereldbevestigend is.
- Zijn benadering heeft een holistisch karakter in die zin dat hij de samenhang tussen de mens, de wereld en de kosmos sterk onderstreept. Hij voegt daar een dynamisch element aan toe en noemt het organische proces de kosmogeenese. Dit tijdselement is niet los te zien van zijn christelijke geloof, waarin tijd een reële factor is met de komst en wederkomst van Jezus Christus.
- Het holistische aspect heeft voor hem geen pantheïstische consequenties zoals veelal verondersteld wordt. Voor hem is God of het Goddelijke zowel transcendent, immanent als manifest. Het westerse denken probeert alles in te delen in categorieën en komt dan met begrippen als deïsme, theïsme, atheïsme en pantheïsme en recentelijk met panentheïsme. Indien men daaraan toegeeft staat Teilhard het dichtst bij panentheïsme, maar zijn denken doorbreekt juist in vele opzichten het westerse compartimentale denken en kan daarom eigenlijk per definitie niet ingedeeld worden.
- Teilhard doorbreekt het radicaal dualistische aspect van westers denken. Dit aspect ontwikkelt zich sterker naarmate Griekse filosofie en Romeins rechts denken het oorspronkelijke christelijke geloof begon te penetreren en dogma's en rationaliteit de mystiek en spontaniteit begonnen te verdringen. Teilhard verbindt eenheid en differentiatie vanuit onlosmakelijke samenhang en gemeenschappelijke oorsprong van alle verschijningsvormen. 'Materie en geest zijn slechts twee verschillende uitingsvormen van dezelfde oerstof', is een voorbeeld van zijn uitspraken over dit onderwerp. Hij bevordert de hereniging van filosofisch, wetenschappelijk en religieus denken door de compartimenten te doorbreken, die met name tussen wetenschap en religie sinds de renaissance waren ontstaan.
- Teilhard's wereldbeschouwing houdt in een verrijkende invloed van het geheel op de individuele onderdelen waarvan de unieke identiteit bij hem hoog aangeslagen staat. Zijn holisme is niet totalitair, maar versterkt de individu in vereniging in tegenstelling tot verzwakking door versmelting. Zijn evolutieproces is een open proces met individuele creativiteit en verantwoordelijkheid. Voor hem is niet alleen het geheel meer dan som der delen, maar is het geheel evolutionair indien de delen binnen het geheel méér zijn dan zijn op zichzelf. Een typerende uitspraak van Teilhard is: 'Vereniging differentieert'.

- Teilhards wereldbeeld heeft een sterk antropocentrisch of mensgericht karakter. Zijn gefascineerdheid met de noösfeer en de snelle verdichting daarvan door culturele en wetenschappelijke prestaties, zowel in omvang, kwaliteit en mondiale verbreiding, doen hem, naar mijn mening veel te veel nadruk op dit medium, de noösfeer, leggen. Wat overdreven gezegd beschouwt hij de biosfeer en de geosfeer als historisch belangrijke maar gepasseerde stations van de evolutie. Dit accent op de 'Kulturgeist' doet denken aan de door Hegel ontwikkelde en de door Marx overgenomen stelling waarin de menselijke cultuur de natuur beschouwt als een verlaten voorportaal in een dialectisch proces. Dit is in wezen een afwijzing van holistisch dynamisch denken, want daarin hangen verleden, heden en toekomst blijvend samen. Nadere bestudering van Teilhards geschriften bevestigen het vermoeden dat hij de imperialistische rol van de mensheid als uitgestegen boven de natuur en meer als beheerder dan als beheerde ervan, onderschrijft. Deze opvatting brengt hem ook tot de overtuiging dat de technologie alle eventuele tijdelijke negatieve consequenties van menselijk ingrijpen in de natuur, uiteindelijk zal weten te compenseren. Hij was, om zo te zeggen, alleen bezorgd over psychisch menselijke energieverpilling. Een exclusieve oriëntatie op de noösfeer, waar alleen de menselijke geest verwijlt en waar de bakermat ligt voor een nieuwe transformatie, leidt tot een puur antropocentrische wereldbeschouwing. De manifestatie van het goddelijke wordt daarbij meer bij de mens dan bij de natuur gezocht. Dit heeft tot gevolg dat de samenhang tussen mens en natuur, tussen noösfeer en geosfeer, met andere woorden de ecologie wordt verwaarloosd. Dat dit tot een boemerang effect kan leiden, waardoor de evolutie van de aarde als geheel verstikt of vernietigd kan worden vóórdat een superpersoonlijk bewustzijn ooit kan ontstaan, bleek Teilhard niet bezig te houden.
- Een ander aspect van Teilhard dat ik zou willen noemen is het feit dat hij, ondanks een verblijf van in totaal 23 jaar in China, zich nauwelijks heeft verdiept in filosofisch Taoïsme. Hij deed het hele oosterse denken categorisch af met de opvatting dat het wereldontkennend, passief en niet evolutionair van aard was. Ook verwierp hij de naar zijn mening in het oosterse denken verwaarlozing van de individuele identiteit die op zou gaan in de anonieme totaliteit van het hiernamaals. In de 'Road of the West' en de 'Road of the East' stelt hij dat het westen het voortouw moet nemen en het oosterse denken daar later mee zal convergeren.
- Indien Teilhard zich wel verdiept had in met name Taoïsme zou hij tot de ontdekking gekomen zijn dat het in vele opzichten, zij het dan intuïtief en niet wetenschappelijk, spiritueel en niet religieus, aansloot bij vele van zijn eigen denkbeelden. Hij zou ook aanvullende elementen ontdekt hebben. Zijn jarenlange metgezel in China, pater Pierre Leroy, heeft mij verteld er nog spijt van te hebben dat de Taoïstische denkwereld niet tot hen was doorgedrongen. Met name het indringende, natuurgerichte karakter van het Taoïsme en de plaats van de mens binnen en niet

- boven de natuur zou hem wellicht aangemoedigd hebben meer bio-centrisch dan antropocentrisch te denken en meer ecologisch bewust te zijn. Hij zou tevens ontdekt hebben dat de taoïstische opvatting over geest en materie, over universele samenhang, over Tao als 'milieu divin', over tijd en ruimte, over goed en kwaad, over de niet gefixeerdheid van species, over het eeuwige vrouwelijke als ook het wereldbevestigende element in het filosofisch Taoïsme hem sterk zouden aanspreken. Over deze en andere parallellen en wederzijdse aanvullendheid van Tao en Teilhard wordt in mijn eerder genoemde boek 'Tao, Teilhard en Westers denken' uitvoerig ingegaan.
- Een onderwerp van kritische beschouwing betreffende Teilhard zou kunnen zijn het lineaire doelgerichte karakter van zijn evolutietheorie. Hij denkt sterk in termen van een begin en een eind, mede op grond van de christelijke traditie van de alfa en de omega. Ondanks zijn organische en holistische denkwijze in ruimtelijke zin is zijn tijdelijke dimensie een lineaire. Het lijkt of zijn visie meer verbonden is met de creatie in de tijd in plaats van met de tijd, zoals Augustinus het zag. Indien Teilhard ook verleden, heden en toekomst onlosmakelijk aan elkaar verbonden had gezien, zou wellicht de ecologische samenhang in zijn verhandelingen duidelijker aan de orde zijn gesteld. Zijn evolutionaire wereldbeeld zou dan de mens meer verantwoordelijkheid hebben gesteld voor het in acht nemen van respect voor de minerale, plantaardige en dierlijke voorkomens van de aarde, zonder welke ook het menselijke bestaan geen functie en geen toekomst heeft.

Na deze beschouwingen over Teilhard en een indicatie van relaties tot het Taoïsme kom ik nu toe aan eigen gedachten over de relaties van zijn denken tot dat van enige westerse bronnen uit de 20ste eeuw. Daarbij zal blijken dat vele, met name ook recente ontwikkelingen in het westerse denken bevestigd en aanvullend zijn voor zijn visie op de toekomst en de rol van de mens. Ook blijkt dat veel nieuw westers denken verwantschap heeft met oud Chinees denken en dat langs deze omweg Teilhard en Tao ook nader tot elkaar komen. Evolutionair denken wordt aan het begin van deze eeuw met name bij Bergson aangetroffen in zijn 'Evolution Créatrice'. Teilhards denken is daar in oorsprong duidelijk door beïnvloed, hetgeen ook voor Whitehead geldt. Teilhard heeft zich niet verdiept in Whitehead's denken, zoals 'Process and Reality' daterend uit diezelfde periode. Whitehead interpreteert ontstaansontwikkeling als een voortdurend proces van onderling samenhangende veranderingen, een organismische en niet antropocentrische benadering. Een wezenlijk verschil tussen Whitehead's proces theologie en Teilhards evolutietheorie is dat de laatste het proces ziet als een oplopende serie van verbeteringen, culminerend naar een optimaal eindpunt (omega), terwijl de eerste een doorlopende serie van veranderingen ziet zonder einde die niet noodzakelijkerwijs verbeteringen zijn. Whitehead spreekt overigens in zijn beschouwingen meer verwantschap met oud Chinees denken dan met traditioneel westers denken uit.

In dit verband is interessant vast te stellen dat Prigogine, die in 1977 de Nobelprijs in de chemische fysica kreeg, ook een niet antropocentrisch evolutieproces zonder einde beschrijft in zijn 'Order out of Chaos'. Tijdens een referaat aan Georgetown University in 1981 naar aanleiding van de 100ste geboortedag van Teilhard, zegt Prigogine dat hij Teilhard beschouwt als een pionier in het ontwikkelen van theorieën over complexiteit en evolutie. Hij zegt echter ook dat voor complexe systemen, zoals de mensheid en wellicht de hele wereld, er geen einde aan geschiedenis zou kunnen zijn. Ook gelooft Prigogine niet zonder meer in een hiërarchische structuur in de met de tijd ontstane nieuwe systemen. Merkwaardigerwijze beschrijft Needham in 'Science and Civilisation in China' dat het oude Chinese denken juist weer wel successievelijke hogere vormen van natuurverschijnselen als in de tijd na elkaar ontstaan beschouwt. Prigogine uit echter zijn gevoel voor verwantschap met Chinees denken door een citaat van de Taoïst Chuang Tzu uit 300 BC op te nemen in zijn eerdergenoemde boek. Uit deze korte schets blijkt dat evolutietheorieën van Whitehead en Prigogine een bio-centrisch en open karakter hebben, verwantschap met Taoïstisch denken tonen en nieuwe waarde zou kunnen toevoegen aan Teilhards visie.

Twee andere westerse denkers, uit het begin van de 20ste eeuw en van nu, die in verband met Teilhards denken genoemd kunnen worden, zijn Bohr en Capra. Bohr doorbrak het radicaal dualistische denken van het westen door zijn vroegere kwantummechanische beschouwingen waar hij de strenge scheiding tussen deeltjes en golfjes ophief en hun complementariteit aantoonde. Dat Bohr zich daarbij nauw verbonden voelde met taoïstisch denken, blijkt uit het feit dat hij voor zijn familiewapen het 'Tai Chi' embleem koos met als spreuk: 'Contraria sunt complementa'. De opheffing van radicale onderscheidingen en het aantonen van onderlinge samenhang is een ook bij Teilhard veelvuldig aangetroffen uitgangspunt en is voor hem, evenals voor Bohr een fundamentele verandering van paradigma. Capra, van huis uit een fysicus, is bekend door zijn 'Tao of Physics' waar hij verder borduurt op Bohrs thema. In 'Turning Point' en 'Green Politics' kondigt hij het ecologische tijdperk aan in een transformatieve betekenis. Capra verwijst in zijn werken eenmaal naar Teilhard de Chardin. Hij noemt hem een van de weinige westerse denkers in de 20ste eeuw die doorhadden dat de mensheid een ingrijpende verandering of zelfs transformatie te wachten staat. Hoewel Capra in zijn werken een wat onevenwichtig accent legt bij de exacte wetenschappen voor het ontwikkelen van nieuwe levensbeschouwelijke visies, geeft hij in een recent interview met Bart van Steenberg blijk daarvan terug te komen en met name de factoren bewustzijn en spiritualiteit meer ruimte te bieden. Toch zou ik willen stellen dat Teilhard een bredere basis biedt voor theologische, filosofische en wetenschappelijke integratie naar een nieuw wereldbeeld, ook al kende hij de meest recente ontwikkelingen in de fysica nog niet en ook al had hij de relatie met het Taoïsme niet herkend. Afgezien van een naar mijn

gevoel meer individueel menselijke en maatschappelijke gerichtheid in Teilhards denken vind ik een verschil met Capra, dat deze met zijn begrip keerpunt een notie van terugkeer impliceert en niet alleen van een nieuw vertrekpunt. Daardoor mist Capra voor mij de bezielende toekomstgerichte visie van Teilhard. Ook vind ik dat Capra veelal antagonistisch, radicaal tegenstellend formuleert. Zijn tegenover elkaar stellen van reductionisme en holisme of van ecologie en economie missen de Taoïstische visie dat tegengestelden bij de gratie van elkaar bestaan en dat overstijging van beide tot betere situaties leidt dan overwinning van de een over de ander. Capra's neiging naar pantheïsme in zijn eenheidsbeschouwingen verlenen zijn wereldbeeld een enigszins gesloten systeem gericht karakter. Teilhards visie heeft, ondanks zijn omega eindpunt, toch een meer open karakter en legt meer nadruk op individuele creativiteit in de cosmogenese. Anderzijds legt Capra, mede door de inspiratie vanuit Taoïsme, meer nadruk op de ecologische samenhang. Hij draagt daarmee een essentieel element aan voor de ontwikkeling naar een ruimer en hoger bewustzijnsniveau waar Teilhard bij de op handen zijnde transformatie op speculeert.

Drie andere wetenschappers die ik zou willen noemen in het kader van de evolutiegedachte van Teilhard zijn Bohm, Jantsch en Sheldrake. In hun werken, respectievelijk ‘Wholeness and the Implicate Order’, ‘The Selforganising Universe’ en ‘A New Science of Life’ dragen zij bij tot verdieping van een organisch, dynamisch en holistisch evolutiemodel. Zij geven nieuwe impulsen voor de samenhang van de eerder besproken grafiek van Teilhard die het grote, het kleine en het complexe met elkaar relateert. Hoewel de drie genoemde onderzoekers doorgaans geen mystieke, theologische of ideologische consequenties aan hun bevindingen verbinden, presenteren zij ieder modellen die de micro-wereld, de macro-wereld en complexe systemen in relatie tot elkaar brengen binnen een universeel naadloos weefsel. Van de drie is het Jantsch, wiens *selforganising universe* een uitbreiding is van Prigogine's bevindingen naar een kosmische dimensie, die een verbinding legt met een citaat van de Taoïstische wijsgeer Chuang Tzu.

Vanuit de psychologie heeft Jung in het begin van deze eeuw de complexiteitsdimensie nader onderzocht in het bewustzijn en onderbewustzijn van de individuele mens en de collectieve mensheid. In het onderbewustzijn zag hij, zoals gezegd, een verbinding met de kosmische dimensie. Bij dit nieuwe denken bevond hij zich in een vijandig klimaat van vakgenoten die hem een mystieke speculant vonden. Hij vond troost en moed in taoïstische en I Ching geschriften waar hij zijn denken in herkende, met name in de taoïstische tekst ‘The secret of the Golden Flower’. In de huidige periode van de 20ste eeuw vinden we Jung's gedachten versterkt terug, waarbij nieuwe en verder geavanceerde concepties zoals Assagioli's psychosynthese opkomen, die een sterke verwantschap tonen met de denkpatronen uit de fysica en de evolutietheorieën. Jean Bolen legt dan weer de verbinding met Tao in haar

‘The Ta of psychology’. Het blijft jammer dat Teilhard de relatie met Jungiaans denken niet heeft verdiept in zijn conceptie van de universele samenhang tussen complexiteit en bewustzijn. In gesprekken met Jung en Einstein, zou Teilhard hun wellicht van het bestaan van een onomkeerbare tijdsdimensie hebben kunnen overtuigen.

Na deze snelle en uiteraard oppervlakkige vogelvlucht door een aantal gedachten van Teilhard, Taoïsme en enige westerse denkers kom ik toe aan een paar opmerkingen die de brug moeten slaan tussen wat hiervoor gezegd is en wat naar mijn mening de mensheid te doen staat. Daarbij zal de ecologische factor centraal staan, aangezien die als een rode, of misschien moet ik zeggen als een groene draad, door het betoog heen loopt.

In de eerste plaats zou ik willen voorstellen dat een wereldbeeld dat een organisch, dynamisch en open karakter heeft het meeste perspectief biedt voor menselijk handelen. Een open karakter betekent voor mij dat er een voortgaand proces is, dat er geen gedetermineerdheid is maar wel een, zo men wil goddelijk, patroon, dat er steeds onder bepaalde omstandigheden vernieuwing mogelijk is en dat er geen begin en geen einde is. Een organisch karakter houdt in een samenhang waar én het geheel én de delen meer zijn dan zonder vereniging. Er wordt wel beweerd dat de tweede wet van de thermodynamica, die in wezen inhoudt dat in een gesloten systeem orde en leefbaarheid steeds verder afnemen, ook van toepassing is op de kosmos als geheel, aangezien dat uiteindelijk ook een gesloten systeem zou zijn. Het is mij duidelijk, ook niet na lezing van Rifkin's ‘Entropy’, op grond waarvan dit vaststaat en ook niet waarom, in dat geval deze wet, die wij ontdekt hebben in onze beperkte menselijke waarnemingswereld, ook voor de kosmos zou gelden. De les van de relativiteit van onze waarnemingen lijkt bij deze stellingname niet geleerd te zijn.

Het lijkt mij dan ook dat we Teilhards cosmogenese kunnen plaatsen in een doorlopend creatief proces. Indien wij dan daarmee Whitehead en Prigogine volgen, zou ik toch het progressieve beeld van Teilhard willen handhaven. Het komt mij voor dat het beeld van de wetenschappelijk steeds verder onderbouwde evolutietheorieën voldoende overtuigend aantonen dat er zeer concrete en onvoorspelbare transformaties naar hoger niveaus plaats hebben gevonden in de heelalgeschiedenis. Deze transformaties hadden een revolutionair en uniek karakter en leidden steeds tot een hogere orde van coördinatie, centrering en differentiatie, terwijl bouwstenen van de periode vóór de transformatie veelal gehandhaafd bleven. Het blijft onvoorspelbaar welke transformatie en wanneer deze ons in de huidige evolutiefase te wachten staat. Het lijkt me echter dat de verwachting dát er een transformatie komt weliswaar speculatief, maar wel degelijk historisch-wetenschappelijk onderbouwd is. Het lijkt mij tevens dat het in de rede ligt dat, in het kader van een open systeem én het feit dat de mens en de mensheid beschikken

over een vermogen tot zelfreflecterend bewustzijn, deze laatste factor bij de komende transformatie een belangrijke rol zal spelen. Het is voor het eerst in de geschiedenis van de evolutie dat een species is ontstaan dat zich van deze evolutie bewust is. In de westerse wereld is dit bewustzijn eerst analytisch, reductionistisch te werk gegaan, nadat ongeveer 2500 jaar geleden in het oude Griekenland de westerse mens is gaan denken over zichzelf als individu, over de verhouding tot de natuur en de kosmos en over de sturende kracht van één goddelijk principe. Wij ontdekten wetmatigheden, legden op den duur verband tussen theorie en praktijk, ontwikkelden technologieën en verbeterden het lot van de mens in bepaalde zogenaamd ontwikkelde delen van de wereld door een stuk verhoogde levensstandaard. Voedselvoorziening, behuizing, gezondheid en communicatie werden toegankelijk voor grote bevolkingsgroepen en bereikten nu in de westerse wereld oververzadigingspunten. Deze aanvankelijk lokaal en nationaal gerichte ontwikkeling ging gepaard met een industrieel technologische revolutie die meer en meer de geosfeer en de biosfeer negeerde. Er werden kunstmatige transformatieprocessen op gang gebracht die de natuur manipuleerden ten dienste van vooruitgang van de menselijke samenleving. Deze aanpak kan worden gekenschetst als een antropocentrische, reductionistische methodiek die uitsluitend materialistische en rationele maatstaven kende. Een van de weinige overeenkomsten tussen de zogenaamde kapitalistische en de zogenaamde marxistische systemen is dat zij beide de natuur als een ondergeschikte en naar believen te exploiteren factor beschouwen en in hun methodiek nog een Euclidisch Newtoniaans denkpatroon hanteren. De westerse maatschappelijke structuur is rijp voor een zelfde soort sprong als de fysica en psychologie toen Einstein en Jung een ruimere dimensie aan die wetenschappen gaven met de relativiteitstheorie en het collectieve onderbewustzijn. Hoewel Einstein en Jung die ruimere dimensie nog primair in de ruimtelijke en niet in de tijdelijke sfeer zagen, voegden, zoals eerder besproken, mensen als Bergson, Whitehead, Teilhard en Prigogine daar een hele duidelijke onomkeerbare tijdsdimensie aan toe. Nu omvang en complexiteit, snelheid van groei en de gelijktijdigheid hiervan op de meest uiteenlopende gebieden en de steeds grotere onderlinge afhankelijkheid van tot nu als geïsoleerd beschouwende fenomenen in de wereld zich in termen van tientallen jaren manifesteren, dringt zich de noodzaak tot een ruimere dimensie in maatschappelijk, politiek en economisch denken steeds sneller op. Deze fenomenen zijn bijvoorbeeld: de wereldbevolking, de voedseltekorten en overschotten, de derde landen-schulden, de militaire uitgaven, de milieuverstoring, de werkloosheid, de slinkende bosvoorraden en vruchtbare grond en het drugsgebruik. Al deze fenomenen groeiden in de laatste twintig jaar van lokaal, regionaal en nationaal naar internationaal en mondiaal niveau zonder dat de economisch-politieke structuren zich erop kunnen aanpassen, althans meer in vorm (UNO, EEG, OESO, economische top) dan in daad.

Het huidige paradigma van de economisch-politieke structuur moet getransformeerd worden naar een nieuw en ruimer model, waar de onderlinge samenhang in ruimte en tijd naar een hogere orde wordt opgetrokken. Bij besluitvorming moeten de micro- en de macrodimensies en de complexiteitsgraad geïntegreerd worden in een groter verband. Dit zou men het ecologisch denken kunnen noemen. Dit ecologisch denken is een hogere orde van denken en meeromvattend dan het economisch denken dat nu de maatschappelijke besluitvorming hoofdzakelijk bepaalt. Ecologisch denken integreert de geosfeer en de biosfeer weer met de noösfeer, die momenteel primair technologisch en antropocentrisch is georiënteerd, onder de bedwelmende invloed van het westerse welvaartstreven, ook wel genoemd ‘the American dream’. Een hogere orde van denken en handelen, kan alleen ontstaan in het kader van een hogere orde van bewustzijn, zowel individueel als collectief, bij de mens. Ik geloof dat dit is wat Teilhard aangeeft in zijn evolutionaire visie en in het verlengde ligt van de historisch wetenschappelijke analyse van het kosmisch en aardse evolutieproces. Dit ruimere bewustzijn krijgt impliciet mede een filosofisch-spiritueel karakter en vindt zo weer de weg naar de theologie die daardoor een nieuwe en inspirerende functie krijgt, een functie die in de huidige maatschappelijke structuur van het westen aan het verarmen is. Het nieuwe ecologische paradigma zal in het Westen en in Japan de grootste kans maken omdat daar de oververzadigingsgraad van de welvaart een rijpe voedingsbodem vormt voor transformatie. De marxistisch georiënteerde landen zijn nog te star en de ontwikkelingslanden zijn veel te veel gepreoccupeerd met korte termijn overleven om een mondiale transformatie van bewustzijn door te maken. Ik geloof dan ook, met Willis Harman in ‘An Incomplete Guide to the Future’, niet in een globale, mondiale eenmalige transformatie zoals die wat simpelweg wordt aangekondigd door Capra, Russel en andere New Age profeten. Ik geloof ook niet in de, voor mij duistere, wetmatigheid dat er niet meer dan 1% van een bevolkingsgroep voor nodig is om een totale transformatie in die groep te bewerkstelligen. Ik geloof dat we daar nog veel te weinig vanaf weten om er iets zinnigs over te kunnen zeggen. Wel geloof ik dat intensivering en verbreiding van begrip, kennis en gevoel voor de noodzaak en mogelijkheid van wezenlijk nieuw denken bij zoveel mogelijk instituten, groepen en individuen een grote invloed kan hebben op het op gang komen van een gefaseerd transformatie proces.

Individueel, lokaal, regionaal, nationaal en mondiaal; in die volgorde en over een periode van enige tientallen jaren. Dat lijkt kort, maar wanneer we naar de onstuimige, bijna explosieve veranderingen en schaalvergroting van eerdergenoemde fenomenen in de wereld kijken, is het niet ondenkbaar dat zeg maar 50 jaar de vernieling van de natuurlijke bronnen en van de species een onomkeerbaar punt hebben bereikt waarna de mensheid naar het einde van haar bestaan snelt en geen evolutionaire functie meer heeft. Dit lijkt

mij een ondenkbare wending in het universele proces, waar, voor zover wij weten, de mens als meest complexe en daarom meest bewuste organisme in het voor ons zichtbare heelal een speerpuntfunctie heeft.

Ter afsluiting zou ik willen zeggen dat in deze voordracht getracht is om enige aspecten te belichten die ons denken voor en over de toekomst kunnen sturen. Dit denken krijgt meer inhoud en richting voor verdieping in en van de visies van Taoïsme, Teilhard en andere nieuwe westerse denkers van de 20ste eeuw. Wil dat denken ook tot de besluitvormers in de politiek en het bedrijfsleven doordringen, dan zal de economische invalshoek moeten worden gekozen. Het is alleen via economische modellen dat de huidige besluitvormers tot ecologisch denken kunnen worden gebracht. Mijn verwachting is dat indien ecologisch denken eenmaal via de economie geïntroduceerd wordt, bewustzijnsverruiming zal volgen. Deze verruiming biedt de mogelijkheid dat naast ideologische ook filosofische, spirituele en evolutionaire overwegingen een rol gaan krijgen in strategische besluitvorming. En dit niet alleen bij de huidige besluitvormers, maar juist ook bij de toekomstige. Dit betekent dat naar mijn mening bij alle onderwijsinstellingen ecologisch denken moeten worden geïntroduceerd als interdisciplinair onderwerp, dat raakvlakken heeft met zowel exacte als humanitaire wetenschappen. Daarbij zal dan ook impliciet een spirituele dimensie worden toegevoegd waardoor menselijk handelen een verbinding krijgt met een goddelijk patroon. Ik hoop dat u met mij van mening kunt zijn hier een individueel en collectief inspirerende opdracht ligt en ik ben de Theologische Faculteit Tilburg dankbaar mij de gelegenheid te hebben gegeven deze boodschap aan u te mogen overdragen.

*Dezelfde voordracht werd op de Jaarvergadering van de Association des Amis de Teilhard de Chardin te Straatsburg in 1988 gehouden in Franse vertaling.